

Kvinner og musikk

– Glimt fra Norsk Folkemuseums samling

av Morten Bing

Dame med klavikord

Agathes piano

«En kristelig jomfru skal ikke
kjenne til musikkinstrumenter.»
Den hellige Hieronimus ca. 400

Fram til siste del av 1800-tallet var den profesjonelle musikkutøvelsen langt på vei begrenset til kirken og militæret. Den sekulære og sivile musikken var styrt av stadsmusikantinstitusjonen som var laugsorganisert. Kvinner var utestengt fra alle disse arenaene. Likevel fantes det noen rom for musiserende kvinner. Noen få gjenstander og bilder i Norsk Folkemuseets samling avspeiler dette:

Overklassens forlystelsesliv

På 1700-tallet vokste det fram et forlystelsesliv i overklassen. Dette omfattet amatørteater, diktopplesning og musisering. I disse aktivitetene deltok kvinner aktivt, både som skuespillere og musikere. De foretrukne instrumentene var ulike typer klaver og sistere.

Damen med klavikordet: En av de eldste avbildningene vi kjenner i Norge av en kvinne som spiller klaver er et maleri som tilskrives den skotskfødte maleren Anders (Andrew) Smith, aktiv i Stavanger i siste halvdel av 1600-tallet. Instrumentet er et klavikord – et lite klaverinstrument med spinkel tone, egnet for bruk i hjemmet. Fra slutten av 1700-tallet ble klavikordet fortrent av taffelpianoet – et horisontalt piano – som det foretrukne instrumentet i hjemmet.

Agathes piano: Agathe Aasilla var født i 1786 og datter av agent i Holmestrand, Thomas Christensen, og hans hustru Inger. Hun var bare tenåringen (for å bruke et moderne begrep) da faren hennes kjøpte et piano til henne. Instrumentet var bygd i 1801 av det velrenomerte firmaet John Broadwood & son i London. Agathe må ha vært en selvbevisst ung dame – på fronten av pianoet er produsentens navn fjernet og erstattet med Agathes.

Utover på 1800-tallet ble klaverspill en av de ferdigheter man forventet at en ung pike av god familie skulle beherske. At den endeløse øvingen ikke var til udelte glede for omgivelsene beskriver Camilla Collett: «Saa kommer pianospillet, den Skik, at alle Døtre, enten de røbe Talent eller ei, enten Forældrene ynde Musik eller ei, skulle lære at spille. Et eneste pianospillende Barn er nok til at gjøre et Hus spagfærdigt og tvinge det til at falde tilfode. Vilde en Menneskeven alvorligt eftergranske Kilderne til den uhyre Nervøsitet, der hersker i vor By, vilde en vektig Anklagepost falde paa Pianoet.»

Piano og sybord: Et morsomt instrument som oppsummerer hva en på den tiden forventet at en danna ung dame skulle beherske, er et kombinert piano og sybord (!) fra første halv del av 1800-tallet. Vi har dessverre ingen opplysninger om hvem som har eid det eller hvor det kommer fra.

Piano og sybord

Ingers gitarre: Inger Aall (født i 1774) var en «livlig, kjæk og vakker dame, musikalsk begavet og i det hele meget indtagende». Hun var datter av Nicolai Benjamin Aall på Ulefos. Broren hennes skrev i erindringene sine at søsteren hans hadde god sangstemme og optrådte i «de smaa, vistnok tarvelige Concerter, som gaves om Vinteren i en dertil indrettet Consertsal i Porsgrund...». Da Inger var i begynnelsen av 20-åra opphold hun seg i København for å dyrke språk og musikk. En av hennes beundrere skrev i sine erindringer om «den Gratie, der svævede over hende, hvad enten hun i fortrolig Samtale lænede sig med Armene paa Bordet, eller hun sang til sin Gitarre, eller hendes ranke Figur hævede sig fra Hesten, som hun styrede med al Sikkerhet...».

Inger gitarre er ingen gitar, men en sister eller «English guitar», et instrument som var svært populært på slutten av 1700-tallet, og ansett å være særlig egnet for damer – fra Telemark til USA. Den amerikanske presidenten Thomas Jefferson ga i 1816 et tilsvarende instrument til barnebarnet sitt, Virginia. Hun skrev i sine memoarer: «[...] grandpapa told me that if I would promise to learn to play on it I should have it. I never shall forget my ecstasies. I was but fourteen years old, and the first wish of my heart was unexpectedly gratified.» Virginias instrument er svært likt Ingers, og begge er laget i London, trolig av samme produsent.

Ingers gitarre

Kvinner i folkemusikken

I folkemusikken var det ikke formelle regler som hindret kvinner i å spille, likevel har de uskrevne normene kunnet sette begrensninger. Noen instrumenter har vært ansett som mer egnet for kvinner, gjerne lavmælte instrument som harpe og langeleik.

De første gangene *langeleiken* er omtalt i skriftlige kilder i Norge er det kvinner som spiller på dem. I forbindelse med en rettssak i Hemne i Sør-Trøndelag i 1622 forteller et vitne om et bryllup tre år tidligere hvor «hans Pige legede paa Langspill». I et forhør etter et drap på Ringerike i 1682 forteller et vitne at en kvinne – Kari Andersdatter - lekte på langeleik og sang salmen *Vår Gud han er så fast en borg*.

Om prestekona, Sissel Arntsdatter, som levde i Hjørdal på slutten av 1600-tallet, fortelles det at hun var dyktig til å spille langeleik og at jentene i bygda samlet seg i prestegården på søndagene for å høre henne spille. Mor Sissel spilte også til dans i brylluper og gjestebud i bygda, og «derom vare de alle samstemte at ingen gjorde

En Juhlbransdole med Pige, Agerhuus Stift

Jente med langeleik

Langeleik

Bygdeharpe

Feleskrin

Hushjelpens gitar

det bedre og saa jevngodt med Sissel».

J F L Dreiers akvarell fra 1820-tallet viser ei jente fra Gudbrandsdalen med langeleik

Det er bevart flere langeleiker med kvinnenavn eller -initialer påmalt, noe som også kan vise at dette har vært et kvinneinstrument. Et eksempel er en leik fra Vestre Slidre med påskriften «Gjertru Olsdatter H 1841». Det er sannsynlig at den har tilhørt Gjertru Olsdatter som var født i 1810 og bodde på husmannsplassen Hyllen i Røn.

Det er bevart seks bygdeharper fra Østerdalen, alle fra slutten av 1700-tallet. En av disse kommer fra Nords-tu Westgård i Stor-Elvdal og har innskriften MHD 1776. I 1776 bodde det en Maren Halvorsdatter på Nordstu Westgård. Kanskje var dette hennes harpe. Også en harpe fra 1769 som tilhører Glodalsmuseet, og en harpehals bevart på gården Utstu Lomnes i Yte-Rendalen har initialer med D – datter – som tredje bokstav. Dette kan kanskje tyde på at også harpa først og fremst har vært et kvinneinstrument.

Felespilleren – spelemannen – var som farende fant å regne, der han dro fra bygd til bygd med fela si. Det er et ordtak som sier at «D'er skil på folk og spelemenn». Dette var et liv som ikke var passende for ei kvinne. Likevel har noen brutt dette mønsteret. I motsetning til overklassens klaver- og sisterspillende frøkner, har de felespillende bygdekvinne ofte hatt lav sosial status, ikke sjelden har de vært blinde eller hatt annet fysisk handikapp.

På Nord-Vestlandet er kjent flere kvinnelige felespillere og Nordfjord Folkemuseum har ei fele som har tilhørt ei kvinne, Kristi på Stia, som levde omkring 1800. I Norsk Folkemuseums samling er det eneste sporet etter en kvinnelige spelemann et feleskrin fra 1700-tallet med innskriften «FRYGT GUD OG KAANGEN ERE» og initialene AHD.

Nye tider – nye arenaer

Vi vet lite om når gitaren ble kjent i Norge, men den har neppe vært særlig vanlig før 1800-tallet. Den spredte seg for alvor her i landet i de siste tiåra før 1900 og den fulgte amerikanske vekkelsessanger, som kom sammen med de nye evangeliske vekkelsene.

Hushjelpens gitar: I 1987 fikk museet en Levin gitar (produsert i 1927) som hadde tilhørt Signe Bakken. Signe var født i 1897 på et småbruk på Gran på Hadeland og kom som meget ung til Kristiania for å arbeide som hushjelp. Arbeidsdagen var lang for ei tjenestejente – det var lite fritid. «En kan jo tenke seg, at med små adspredelser var vel en gitar god å ha å hygge seg med etter slitsomme dager», skriver Signes datter i brev til museet. Slitasje-merker på gitaren er spor etter «grep» som korresponderer med vekkelsessangenes enkle melodier i dur, noe som antyder at det er det Signe har spilt.

Når vi kommer fram til slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet var tydeligvis kombinasjonen kvinne – musikkinstrument blitt helt akseptabel. En rekke atelierbilder tatt av Gustav Borgen som virket som fotograf i Kristiania mellom 1891 og 1922 viser at både fiolin, mandoliner og fløyte var akseptable attributt for en ung dame som lot seg fotografere.

Morten Bing er førsekonservator og leder Forsknings- og utstillingsseksjonen på Norsk Folkemuseum.

Alle foto er fra Norsk Folkemuseums samlinger.
Portretter s. 27: Borgensamlingen, Norsk Folkemuseum.